

УДК 616-091:372(477.74-25)(091)

А. І. Даниленко, д-р мед. наук, проф.

**МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
КАФЕДРИ ПАТОМОРФОЛОГІЇ ОДЕСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
І ПАТОЛОГОАНАТОМІЧНОЇ СЛУЖБИ ОДЕСИ**

Одеський державний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 616-091:372(477.74-25)(091)

А. И. Даниленко

**МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ КАФЕДРЫ ПАТОМОРФОЛОГИИ
ОДЕССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО МЕДИЦИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
И ПАТОЛОГОАНАТОМИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ ОДЕССЫ**

Одесский государственный медицинский университет, Одесса, Украина

В статье отражена история создания и функционирования кафедры патоморфологии Одесского государственного медицинского университета и патологоанатомической службы города.

Прослеживается преемственность поколений выдающихся ученых университета, внесших неоценимый вклад в работу и развитие кафедры патологоанатомии.

UDC 616-091:372(477.74-25)(091)

A. I. Danilenko

**MATERIALS TO HISTORY OF THE PATHOMORPHOLOGY DEPARTMENT
OF THE ODESSA STATE MEDICAL UNIVERSITY AND PATHOLOGY SERVICE OF ODESSA**

The Odessa State Medical University, Odessa, Ukraine

The article gives the history of formation and work of the Pathology Department of the Odessa State Medical University and pathology service of Odessa.

It is observed the succession of generations of outstanding university scientists, who made a valuable contribution to the work and development of the Pathology Department.

Кафедра патологічної анатомії була організована під керівництвом і при безпосередній участі професора В. В. Підвисоцького у вересні 1902 року на медичному факультеті Новоросійського університету і називалася тоді Інститутом патологічної анатомії. У той час, коли в країні відбувалися політичні заворушення, японська й імперіалістична війни, калейдоскопічна зміна влади, в Одесі медичний факультет став центром наукової та педагогічної діяльності, навколо якого групувалися інші вищі навчальні заклади, лікарняні та наукові установи.

Організація кафедри була підготовлена самою історією розвитку патологічної анатомії в Одесі. З 1872 по 1876 рік в Одесі жив і працював видатний патологоанатом і епідеміолог-інфекціоніст другої половини XIX століття Григорій Миколайович Мінх (1835–1896), який обладнав при прозектурі Старої міської лікарні гістологічну лабораторію. Він виступав з повідомленнями і демонстраціями патологоанатомічних препаратів, здійснив на собі знаменитий експеримент щеплення крові хворого поворотним тифом, заклав основи клініко-анатомічного напрямку досліджень. До Одеси Г. М. Мінх приїхав

уже практичним лікарем, що цілком сформувався, і дослідником. Після закінчення в 1861 році медичного факультету в Москві він працював у клініці Г. А. Захар'їна і потім упродовж двох років вивчав патологічну анатомію у відомих закордонних лабораторіях у Р. Вірхова і Форстера. У 1870 році Г. М. Мінх успішно захистив докторську дисертацію. Свою діяльність у Одесі Г. М. Мінх почав з організації зразкової прозектури, яка швидко стала науковим центром лікарні та прикладом для лікарень усіх провінційних міст Росії. Інтереси Г. М. Мінха в галузі патологічної анатомії були дуже широкі. У період з жовтня 1873 до травня 1874 року на засіданнях Ради лікарні він зробив 18 доповідей і демонстрацій, присвячених інфекційній патології (геморагічна віспа, поворотний тиф, правець), гелмінтозам (ехінококоз, цистицеркоз), серцево-судинній патології та ін. Роботи Г. М. Мінха привернули увагу широкої медичної громадськості Росії.

Наступником Г. М. Мінха був доктор медицини Микола Андрійович Строганов (1842–1894). Він був причетний до проекту організації медичного факультету. М. А. Строганов походив з Пе-

тербурзької школи патологоанатомів. Після закінчення в 1870 році Медико-хірургічної академії він був приставлений до клінічного військового госпіталю, а потім став позаштатним ординатором клінічної лікарні. У 1873 році захистив докторську дисертацію і в тому ж році його відрядили на два роки за кордон для підвищення знань в галузі патологічної анатомії. М. А. Строгановим, ординаторами лікарні та міста, у тому числі І. І. Мечниковим, М. Ф. Гамалеєю, В. В. Вороніним, О. О. Мочутковським і ін., було виконано близько 100 наукових робіт. У науку М. А. Строганов увійшов патологоанатомічними описами захворювань (природжений сифіліс, склерома і ін.). Він був прекрасним методистом і досконало володів усіма методами патологоанатомічних досліджень. При прозектурі ним була організована добре обладнана бактеріологічна лабораторія, що стало основою його співпраці з І. І. Мечниковим.

У 1902 році Чеславом Івановичем Хенцинським (1851–1916) — учнем М. А. Строганова — в Новій міській лікарні Одеси (нині ІІ МКЛ) була створена краща в Росії прозектура, яка також служила базою для роботи багатьох вітчизняних патологоанатомів і клініцистів, а згодом, у 1933 році, стала другою кафедрою Одеського медичного інституту. Предметом наукових досліджень Ч. І. Хенцинського були збудники малярії, ним було запропоновано подвійне забарвлення препаратів крові для виявлення малярійних паразитів, що дістало визнання у всьому світі. Повідомлення про свої дослідження щодо малярії Ч. І. Хенцинський зробив у листопаді та грудні 1887 року на засіданні товариства Одеських лікарів, а в 1889 році захистив докторську дисертацію на тему «Вчення про мікроорганізми малярії». При створенні інституту патологічної анатомії перш за все було створено патологоанатомічний музей, завдяки препаратам колекції професорів Московського університету М. Н. Нікіфорова, В. Ф. Снігірьова, Ф. І. Синіцина. Окремі макропрепарати були подаровані інституту приват-доцентом В. І. Кедровським і доктором В. С. Девіцьким. Ч. І. Хенцинський забезпечував інститут органами з розтинів померлих, які служили матеріалом для виготовлення музейних препаратів. У 1904 році були отримані з фондів прозектури Нової міської лікарні 369 макропрепаратів. У 1908 році прозектура Старої міської лікарні разом з її музеєм перейшла в руки персоналу кафедри патологічної анатомії, що дуже сприяло доброму рідкісних препаратів, яким могли позаздрити навіть старі музеї інших медичних інститутів. Таким чином, на початку 1908 року патологоанатомічний музей кафедри нараховував уже близько 1200 препаратів. Професор М. Н. Нікіфоров подарував кафедрі приблизно 1000 макрокопічних препаратів, які і стали основними посібниками для навчання студентів. Фонди музею налічують понад 2500 унікальних препаратів.

У 1902 році одночасно з музеєм почали створювати бібліотеку кафедри. Багато книг і від-

тисків також було подаровано професорами-лікарями. Бібліотека і донині складається в основному з періодичних видань за фахом і окремих монографій, у тому числі на іноземних мовах.

Першим завідувачем кафедри був професор Дмитро Павлович Кишенський (1858–1933), який пропрацював на цій посаді з 1902 до 1919 року. Д. П. Кишенський народився в Тверській губернії, з дворян. У 1878 році закінчив Тверську гімназію та вступив на медичний факультет Московського університету, який закінчив у 1883 році. З 1883 до 1886 року — ординатор хірургічної клініки Московського університету, а потім — позаштатний лаборант, асистент цієї ж клініки. З 1892 року — позаштатний помічник прозектора на кафедрі судової медицини, з 1886 року — штатний прозектор кафедри патологічної анатомії Московського університету. У 1894 році захистив дисертацію доктора медицини: «Вплив череворозтину на туберкульоз очеревини». У 1902 році переїхав до Одеси й очолив кафедру патологічної анатомії в Новоросійському університеті, одночасно з 1913 до 1917 року був його ректором. У 1919 році емігрував до Белграда, а потім у 1923 році переїхав до Праги, де і проживав до кінця свого життя. Основні його праці присвячені інфекційній патології, онкоморфології.

У листопаді 1902 року на кафедру помічником прозектора був обраний Михайло Михайлович Тізенгаузен (1899–1944). М. М. Тізенгаузен народився в Ризі, середню освіту здобув в Новгородській класичній гімназії, в 1897 році вступив на медичний факультет Московського університету і в 1902 році з відзнакою його закінчив. З того часу вся його наукова та викладацька діяльність пройшла в Одесі. У 1902 році він — помічник прозектора при кафедрі патологічної анатомії медичного факультету Новоросійського університету, в 1910 році — штатний прозектор, а потім приват-доцент, у 1912 році був обраний завідувачем кафедри патологічної анатомії Одеських вищих жіночих курсів, на цій посаді перебував до 1922 року, коли курси були об'єднані з медичним інститутом.

У липні 1920 року медичний факультет Новоросійського університету був реорганізований в Одеський медичний інститут, при цьому сталося злиття Вищих жіночих медичних курсів з медичним факультетом. У 1910 році М. М. Тізенгаузен захистив дисертацію, був удостоєний звання доктора медицини та затверджений на посаді приват-доцента кафедри патологічної анатомії, а у 1919 році призначений завідувачем кафедри, на цій посаді він пробув до 1944 року. У 1910 році захистив дисертацію доктора медицини: «Питання про етіологію пухлин». У 1914 році його відряджали до Німеччини для удосконалення знань. Очолював наукові товариства: з 1925 року — Одеських ендокринологів, з 1926 року — Одеське відділення Українських патологів, з 1920 року — член ради Одеського епідеміологічного відділення. Величезний досвід, широка ерудиція, велика спостережливість і сильно розвинений критичний розум давали йому можливість швидко

сприймати суть і наукову вагу нового факту і спостереження.

Значна частина наукових досліджень М. М. Тізенгаузена присвячена основному і найбільш тяжкому розділу патології — пухлинам, його роботи в цьому напрямі стали цінним внеском у розв'язання проблем онкології. Крім того, в його наукових роботах багато уваги приділено патологічній морфології багатьох інфекційних захворювань (чума, грип, висипний тиф і ін.), що часто спричинювали епідемії в Одесі. М. М. Тізенгаузен значно розширив колекцію музею кафедри, доповнивши її мікропрепаратами патології нервової системи і статевих органів (понад 1000). Усі препарати супроводжувалися відповідними рисунками, виконаними ним особисто. Була виготовлена особлива колекція із музейних макропрепаратів.

Д. П. Кишенський і М. М. Тізенгаузен — творці школи Одеських патоморфологів. Під їх керівництвом сформувалися видатні фахівці. Серед них необхідно назвати І. Ф. Пожарського — завідувача кафедри патологічної анатомії у Варшавському університеті, Ш. І. Криницького — завідувача кафедри в Ростовському медінституті, В. К. Жгенгі — у Тбілісі; основне коло їх наукових інтересів — інфекційна патологія. С. А. Холдін став відомим онкологом, І. Є. Корнман очолив одну з хірургічних клінік у Одесі. М. Б. Станішевська провела патологоанатомічне дослідження кісткового мозку при чумі та холері, захистила дисертацію «Патологоанатомічні зміни кісткового мозку при інфекційних хворобах», в якій вона описала встановлені нею характерні морфологічні зміни кісткового мозку при віспі, черевному і висипному тифах, холері та чумі. М. Б. Станішевська стала першою жінкою, яка захистила докторську дисертацію в Новоросійському університеті, в 1927 році вона організувала й очолила кафедру інфекційних хвороб у Дніпропетровському медичному інституті. Старший асистент кафедри А. О. Красуська обіймала посаду професора кафедри нормальної анатомії НДІ ім. П. Ф. Лесгафта в Санкт-Петербурзі. З окремих праць особливе значення мали: «Чума та холера в Одесі в 1911 році», випущена колективом співробітників кафедри; докторська дисертація І. Є. Корнмана «Гемангіоми» і Ц. О. Левіної «Матеріали до вивчення утворення і руйнування еритроцитів при серцево-судинній недостатності».

Восени 1921 року після закінчення Одеського медичного інституту як молодший асистент був залишений при кафедрі патологічної анатомії Давид Мойсейович Хаютін (1896–1957), який потім завідував кафедрою з 1945 до 1953 року. З 1924 року він працював за сумісництвом у прозектурі Одеської обласної клінічної лікарні. У 1936 році Д. М. Хаютін був удостоєний звання доктора медичних наук, затверджений доцентом, а незабаром професором організованої ним другої кафедри патологічної анатомії на базі обласної лікарні, куди було перенесено викладання для сту-

дентів педіатричного факультету. У 1945 році переведений на посаду завідувача на основну кафедру, а друга база стала філією. У 1953 році у зв'язку з хворобою та виходом на пенсію Д. М. Хаютін залишив роботу. Тимчасове завідування кафедрою було покладено на доцента М. І. Вальчука (1953–1956).

Більше 60 наукових робіт у галузі онкології, прозекторської служби належали перу Д. М. Хаютіна. За період його роботи на кафедрі набули спеціалізації доценти М. М. Шинкерман, М. І. Вальчук, Л. Т. Церкович, М. С. Васнецов, Р. А. Мирсіков, Д. А. Галаєв, М. А. Бузні. Майже всі вони стали докторами наук і завідувачами кафедр. З 1944 до 1949 року на кафедрі було закінчено 7 наукових робіт і захищено 3 кандидатські дисертації. Лекції Д. М. Хаютіна і розгини померлих, що проводилися ним, а також патологоанатомічні конференції користувалися серед студентів великою популярністю. За роки роботи Д. М. Хаютін значно поповнив музей, який до війни налічував близько 4000 макропрепаратів. До основного музею кафедра мала ще один кафедральний музей, розташований у приміщенні патологоанатомічного відділення обласної лікарні, в якому було зібрано близько 2000 макропрепаратів.

За період з 1917 до 1941 року значно поповнилася бібліотека кафедри, яка займала окреме приміщення і мала, як вказано в одному з річних звітів, близько 4000 примірників книг, спеціальних журналів і окремих відтисків. Нарешті, наявність обладнаного фотографічного відділення забезпечувала документацію навчального процесу та наукової роботи спеціальними фотографіями.

У період німецько-румунської окупації (1941–1944) кафедра понесла велику втрату. Багато що було розбите, приведене в нездатний до роботи стан або розкрадене. З музею кафедри зникла величезна кількість препаратів, бібліотеку було розграбовано, оптична апаратура пропала разом з технічним інвентарем, реактивами та запасами лабораторного посуду. У роки Великої Вітчизняної війни багато співробітників кафедри працювали в госпіталях і знаходилися в діючій армії: К. С. Вінер, М. М. Шинкерман, Л. Т. Церкович, М. І. Вальчук, З. М. Берковський, О. І. Соколова, А. І. Дворніченко, С. В. Дербарендер — усі вони нагороджені орденами та медалями.

У червні 1956 року завідувачем кафедри був обраний доктор медичних наук, старший науковий співробітник Євгеній Олександрович Успенський (1901–1977), який завідував кафедрою з 1956 до 1973 року. Є. О. Успенський закінчив медичний факультет Московського університету в 1926 році. До 1939 року працював лікарем у різних установах Тамбовської області, Ленінграда. У 1940–1941 роках удосконалив знання на кафедрі патологічної анатомії Військово-медичної академії в Ленінграді. У 1941–1942 роках служив помічником начальника патологоанатомічної лабораторії на Ленінградському фронті. З 1954 до 1956 року —

старший науковий співробітник Інституту експериментальної медицини в Ленінграді. У 1935 році йому присуджено звання кандидата медичних наук. У 1952 році захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора медичних наук на тему: «Про метастази раку в нервовій системі». У 1957 році затверджений у вченому званні професора на кафедрі патологічної анатомії. Є. О. Успенський вийшов з Ленінградської школи нейроморфологів. Його безпосередніми вчителями були видатні фахівці в цій галузі: професор Б. С. Дойніков — завідувач лабораторії нормальної та патологічної морфології нервової системи Ленінградської філії ВІЕМ і член-кореспондент АМН СРСР, заслужений діяч науки, професор М. Я. Роздольський — один із найвизначніших невропатологів країни. Є. О. Успенський — автор масштабних наукових робіт, у тому числі трьох монографій. У 1961 році була опублікована його капітальна монографія «Морфологічні зміни у нервовій системі при раку» та розділ у poradнику з неврології, присвячений патологічній анатомії епілепсії, що стало значним внеском у нейроморфологію, клінічну неврологію та нейроангіологію. Ним вперше були морфологічно описані форми метастазів раку в нервовій системі у вигляді вузлуватих розростань пухлинної тканини або дифузної інфільтрації пухлини з відповідною клінічною симптоматикою. Отримані дані знайшли широке застосування як у клініці, так і в прозекторській практиці. У 1966 році Є. О. Успенським спільно з професором П. В. Сіповським був виданий підручник «Патологічна анатомія хвороб органів слизової оболонки рота» для студентів стоматологічного факультету, який служив упродовж багатьох років єдиним посібником з цього питання.

Наукова діяльність Є. О. Успенського та колективу кафедри була присвячена в основному проблемам патології нервової системи, морфогенезу атеросклерозу та географічній патології. Є. О. Успенський як вчитель і керівник наукових робіт умів проявити свої кращі якості вченого, вчителя і людини, водночас розвиваючи також кращі індивідуальні якості своїх учнів. Будучи для них живим прикладом справжнього наукового діяча, Євгеній Олександрович умів заражати всіх любов'ю до науки. Характерною рисою Євгенія Олександровича була його різносторонність. Якщо в ролі вченого, наукового керівника і викладача він проявляв себе плідним науковим мислителем, майстерним експериментатором, умілим організатором наукових робіт, то в повсякденному житті він був великим життєлюбом, захоплювався музикою, мистецтвом. Під його науковим керівництвом і з консультаціями була захищена значна кількість докторських і кандидатських дисертацій. Вони висвітлювали різні питання нейроморфології (К. К. Лаврент'єв, Цедев Даш, Г. О. Маліцька, Л. Д. Чеканов, Ю. Л. Курако та ін.), ендокринології (Т. С. Ломовицька, Т. Д. Новікова), хірургічної патології (О. С. Синовець, Н. Ф. Кіторага, В. І. Селіванов, В. К. Нікулін, К. С. Терновий, Д. А. Телющенко), прена-

тальної та гінекологічної патології (Л. І. Скворцова, А. І. Даниленко), дитячої патології (А. І. Дворніченко, О. Г. Попов), проблеми атеросклерозу (М. М. Луценко, В. Х. Анестіади).

Є. О. Успенський виконував велику громадську роботу, впродовж багатьох років був обласним патологоанатомом, головою обласного наукового товариства патологоанатомів, членом Всесоюзного правління товариства патологоанатомів, членом редколегії низки наукових медичних журналів.

У 1974 році обрана за конкурсом на посаду завідувачки кафедри патологічної анатомії Одеського медичного інституту доктор медичних наук, професор Неоніла Мартинівна Ковріжко (1922–1998), яка працювала на цій посаді з 1974 до 1984 року. Закінчила Харківський медичний інститут у 1944 році. З 1944 до 1947 року — аспірант кафедри патологічної анатомії Київського медичного інституту. З 1947 до 1969 року — асистент цієї ж кафедри, а з 1969 до 1974 року — доцент. У 1948 році захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата медичних наук за темою: «Вікова гістоморфологія внутрішньониркових артерій і клубочків», а в 1970 році — докторську дисертацію: «Зміни в хроматинній системі у зв'язку з віком і патологією (морфологічні і гістохімічні дослідження)». У 1975 році затверджена у вченому званні професора по кафедрі патологічної анатомії. Автор більше 70 наукових робіт, присвячених в основному проблемам норми та патології адреналової системи людини та тварин. Її учні — доценти кафедри Н. М. Олійник і Л. М. Лі.

Даниленко Анатолій Іванович (1937) завідував кафедрою патологічної анатомії з 1984 до 2006 року. Закінчив з відзнакою Одеський медичний інститут у 1961 році. До 1963 року — прозектор Білгород-Дністровської міської лікарні (Одеська область). У 1963–1967 роках — асистент кафедри патологічної анатомії Одеського медичного інституту, з 1976 до 1984 року — доцент тієї ж кафедри. У 1986–1988 роках — декан лікувального факультету. У 1969 році захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата медичних наук на тему: «Патоморфологія і гістохімія посліду при пізньому токсикозі вагітності». У 1985 році захистив докторську дисертацію на тему: «Плід і послід при багатоплідній вагітності». У 1987 році йому присвоєно вчене звання професора по кафедрі патологічної анатомії. Автор 165 наукових праць, у тому числі 3 монографій, 2 навчальних посібників. Пройшов удосконалення з патологічної анатомії в США (1995) при Колумбійському (Нью-Йорк), Гарвардському (Бостон), Девіса (Сан-Франциско), Берклі університетах.

Основні напрями його наукової діяльності:

1. Вивчення морфогенезу фетоплацентарної недостатності.
2. Вивчення морфогенезу пристосувальних і компенсаторних процесів плаценти при різній акушерській патології.
3. Етіологія, морфогенез вроджених вад розвитку.

Професор А. І. Даниленко — висококваліфікований клінічний патоморфолог, відомий учений у галузі пре- і перинатальної патології. Основні його праці присвячені вивченню морфофункціональних аспектів адаптації системи плід — послід за несприятливих умов внутрішньоутробного розвитку. Ним вперше з принципово нових позицій сформульована концепція плацентарної недостатності при багатоплідній вагітності як порушення компенсаторно-приспосувальних реакцій на різних рівнях організації, встановлені послідовні етапи її розвитку з виділенням різних форм, що дозволило значно поліпшити діагностику зрілості плаценти в клініці. Професор А. І. Даниленко — організатор наукових досліджень з проблеми охорони здоров'я жінки, матері і новонародженого. Наукові дослідження керованого ним колективу проводилися в комплексі з провідними науковими центрами України, міжнародним центром «Здоров'я сім'ї», очолюваним академіком В. М. Запорожаном. На базі кафедри проведено 9 шкіл патоморфологів України, республіканську нараду з патології посліду, організовано міський центр з вивчення патоморфології посліду для виявлення факторів ризику розвитку патології в неонатальному періоді. Результати своїх досліджень професор А. І. Даниленко неодноразово доповідав на міжнародних, республіканських

форумах учених. Має публікації з проблем вищої медичної освіти.

Під його керівництвом і науковою консультацією підготовлені та захищені 17 докторських і 15 кандидатських дисертацій. З 1985 року він голова Одеського обласного товариства патологоанатомів, член Правління республіканського товариства, член спецради з присудження кандидатських і докторських наукових ступенів. У 1996 році обраний дійсним членом Міжнародної академії патології.

Варвара Олександрівна Ситнікова з червня 2006 року і донині завідує кафедрою патоморфології. Після закінчення в 1986 році Одеського медичного інституту вчилася в очній аспірантурі на кафедрі патологічної анатомії. У 1989 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Морфологія посліду при гестозі у поєднанні з цукровим діабетом вагітних в умовах комплексної терапії» в Ленінградському інституті удосконалення лікарів. Після захисту дисертації працювала асистентом кафедри патологічної анатомії. З 2003 року обрана доцентом кафедри патологічної анатомії. У 2008 році захистила докторську дисертацію: «Патоморфологічні особливості фетоплацентарного комплексу при гіпоксії і синдромі затримки розвитку плода» в Київському державному медичному університеті ім. О. О. Богомольця.

ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА ЄВГЕНА МИХАЙЛОВИЧА ПОПОВКІНА

На 88-му році життя 24 лютого 2010 р. помер доктор медичних наук, професор Євген Михайлович Поповкін. Народився Є. М. Поповкін в Україні в Кіровограді 21 березня 1922 р. в сім'ї вчителя. Дитячі та шкільні роки пройшли в Одесі, куди переїхали його батьки. Успішно закінчивши школу, він вступив на лікувальний фа-

культет Одеського державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова, але Велика Вітчизняна війна перервала його навчання в інституті, і Є. М. Поповкін був призваний у діючу армію, де служив розвідником. На війні він отримав тяжке поранення, а за хоробрість і відвагу був нагороджений багатьма орденами та медалями.